

«Վեղը շատ չըրչարե: Վեղեն հիշքան շատ չըրչարիս, էնքան վեղը քըխծրանումա, վեղեն քաղծրն էլ տամա պրանետ: Ըստի ասիմ տու էլ աշկո՝ ծակ չի պահիս, ըշտահետ էլ քացախ չանիս: Ծառ շատ տնգե, համա շիլ չըղնիս քրիստոսա տունգը պուք տաս, քամուն պերած սերմը տնգիս:

Վըղումդ թըմահեն ծառը տնգիս վուչ, չաշմիշ կընիս, հացըդ պատան չի կենալ, սորփը մատաղդ ընթունել չի, կաթնըդ կը շաղե... Հաքիդ վըղումդ խոր վեր թողե, վեր տական-կլխան փչող քամեն կարելուչ թա Ղյամա դիք տակեռն պուք տա»: Սա արցախցու՝ հողին, հայրենի օջախին ամուր կառչելու դարավոր պատվիրան է:

Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» 5 հատորներն էլ ազգագրական, բանահյուսական նյութերի անսպառ ու մնայուն գանձարան են և Լ հերթին արժևորվում են որպես հարազատ ժողովրդի կյանքը, նիստուկացն ու հինավուրց բառ ու բանը ամբարող ստեղծագործություններ: Հեղինակի բուն նպատակը մեր պատկառելի ժառանգության ընդհանրացումը, հավաքումը, դասդասումն է՝ գիտական դասակարգմամբ ու հետազոտության բանասիրական քննությամբ: Դրանք տեսական ու գործնական ընդհանրացումներով ներկայացնում են Արցախի ժողովրդի կյանքը, նրա լինելության գաղտնիքը: Բազմաթիվ հոդվածներ են հրատարակվել Լ. Հարությունյանի բանահյուսական գործունեության, գրի առած արժեքների մասին, սակայն «Նշխարները» համալրված են կարևոր բանագիտական նյութերով, ազգագրական տեղեկություններով, որոնք խորքային, կառուցվածքային փոփոխություններով անդրադարձնում են իրենց մեջ հայոց կյանքի ու մտքի պատմական տարբեր ժամանակաշրջանների կարևորագույն դրվագները, ժողովրդի բարքերն ու սովորույթները:

Ժողովածուները ստեղծվել են այն համոզմունքով, որ ժողովրդական ստեղծագործությունների հավաքումն ու ուսումնասիրությունը նպաստում է յուրաքանչյուր ազգի ազգային ինքնաճանաչման զգացումի ձևավորմանն ու զարգացմանը, այն խիստ կարևոր է ոչ միայն ազգային պատմության, ժողովրդի կյանքի հետազոտման առումով, այլև գրական լեզվի զարգացման, ժողովրդախոսակցական լեզվի բազմաճյուղ ուսումնասիրման համար:

Ազգագրական լայն ընդգրկում ունի Լ. Հարությունյանի աշխատանքը:

է Լ. Հարությունյանի դերը հայ ժողովրդական բանահյուսական հուշարձանների հայտնաբերման, գրառման, հետազոտության ու գիտական հիմնավորման գործում:

Մոտիկից շփվելով համազյուղացիների, շրջակա գյուղերի բանասացների հետ, Լ. Հարությունյանը կատարում է հնագիտական, բարբառագիտական և ազգագրական հետազոտություններ: Ուսումնասիրությունները, գրքերի զանազան բաժինները վկայում են, որ բանահավաք-ազգագրագետը քաջատեղյակ էր ոչ միայն Արցախի ժողովրդի հարուստ բառ ու բանին, այլև ծանոթ էր հարևան ժողովուրդների նիստ ու կացին, Արցախի պատմության կարևոր իրադարձություններին, նրա դարավոր կյանքի պատմությանը:

Լ. Հարությունյանի ազգագրական նյութերը քաղված են ամենատարբեր աղբյուրներից, ժողովրդից գրառված ու հավաքված է մի պատկառելի բաժին, ստեղծված մի բազմաքանակ, արժեքավոր, յուրատիպ հանրագիտարան, որը վերաբերում է ժողովրդի իրական վիճակին, սոցիալական պայմաններին, աշխատանքի մարդու հոգու տվայտանքներին, հույսերին ու ձգտումներին: Հայրենի եզերքի բանասաց-բանահավաքների ջանքերով Լ. Հարությունյանը ստեղծել է մի պատկառելի ժառանգություն: Բոլոր նյութերի քննություններում տեսնում ենք թե՛ տեքստաբանություն, թե՛ ժանրերի տեսական հիմնավորում, թե՛ պատմություն, թե՛ գրականության, ազգագրության և բանահյուսության խորքային առնչություններ: Բանասերի հմտությամբ են մեկնաբանված տեքստերն, ավանդությունները, դարավոր ծեսերն ու սովորությունները:

Ավանդություններն ազգագրական արժեք ունեցող բանահյուսական կտորներ են: Դրանց նպատակը ոչ միայն գեղարվեստական պահանջի բավարարումն է, այլ նաև համապատասխան պատմական, աշխարհագրական, կենցաղային գիտելիքների ու տեղեկությունների հաղորդումը:

Ավանդությունները և ավանդական զրույցները վաղուց մտել են ազգագրության, հնագիտության շրջանակները: Նման օրինակների հանդիպում ենք Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» գրեթե բոլոր հատորներում: Հեղինակի մոտ դրանք մի դեպքում զետեղված են «Զրույցներ, առակներ, ավանդություններ» վերնագրի տակ, մի այլ դեպքում՝ «Ավանդությամբ մեզ հասած տեղեկություններ», որոնց տակ քննարկվում են տարբեր տեղանուններ («Թաքավերեն պալատը», «Իրեք ծառ», «Քուչակավ լցված», «Մեծ Նահատակ», «Պիծի Նահատակ», «Աղջաբեդի»,

«Քարախայուր, Մռավա կլխեն», Ուվտարան, Ամարաս-վանք, Ամարաս-քաղաք, Աշան, Հերշեն և այլն):

Ազգագրությունը ժողովրդի կենցաղը, սովորույթները, ծագումը, տարաբնակեցումը, էթնիկական յուրահատկությունները, պատմամշակութային առնչությունները հետազոտող գիտություն է: Այս սպեկտրով են գրի առնվել ու մեկնաբանվել բանահյուսական-ազգագրական նյութերը: Լ. Հարությունյանը քաջատեղյակ է հայ ազգագրության անցած ճանապարհին: Այդ են վկայում ազգագրական նյութերի հմուտ դասդասումը, ժանրային առանձնահատկությունների, ժողովրդի պատմության տվյալ հատվածի առանձնահատկությունների դրոշմը՝ ներկայացվող նյութի վրա:

Փաստ է, որ ազգագրական նյութերի բովանդակությամբ առավել ակնառու է Հին Հունաստանի գրականությունը, որի ավանդույթները պահպանել ու զարգացրել են միջնադարի բյուզանդական, պարսկական ու արաբական պատմիչներն ու աշխարհագետները: Որպես ինքնուրույն գիտություն՝ ազգագրությունը ձևավորվեց 19-րդ դ. կեսին, երբ տարբեր երկրներում ստեղծվեցին ազգագրական հիմնարկներ ու ընկերություններ, հրատարակվեցին հատուկ հանդեսներ:

Բանասեր-մանկավարժ Լ. Հարությունյանը ծանոթ է մեր ազգագրության պատմությանը, հայ միջնադարյան մատենագրությանը, որտեղ բազմաթիվ են ազգագրական նյութերը: Այդ են վկայում մամուլի էջերում հրատարակված նրա բազմաթիվ հոդվածները՝ գրականության, գրականագիտության ամենատարբեր թեմաների, հարցերի շուրջ:

«19-րդ դարի սկզբներին գրականության մեջ հաճախակի դարձան ազգագրական նյութերի գրառումները (Մ. Թադիադյան, Խ.Աբովյան, Մ. Բժշկյան, Մ. Էմին, Ղ. Ալիշան և ուրիշներ): Սակայն բանահյուսությանը միահյուսված ազգագրության ձևավորման սկիզբը 60-80-ական թվականներն են: Ազգագրության մեջ մեծ դեր խաղացին Գ. Սրվանձտյանցը, Գր. Խալաթյանը, Ե. Լալայանը և ուրիշներ: Մեծ ուշադրություն դարձվեց ազգագրական նյութերի վերլուծմանը, ժողովրդական կենցաղի ու մշակույթի ուսումնասիրմանը», - կարդում ենք «Հայկական Սովետական հանրագիտարանում»:¹

Ազգագրության կարևոր բաժիններից մեկը համարելով բանահյուսությունը՝ Լ. Հարությունյանը բացահայտում է նրա գեղագիտական

¹ Հայկական Սովետական հանրագիտարան, Երևան, 1974., հ. 1, էջ 103:

ֆունկցիան, ընդգծում ծագումնաբանական արմատները, որոնք տանում են դեպի ժողովրդի պատմությունը, նրա կենցաղն ու բարքերը: Լ. Հարությունյանի հավաքած, գրի առած բանարվեստի նմուշները զուգակցվում են ազգագրությանը՝ դառնալով հայ բանագիտության մեջ եզակի արժեք ներկայացնող հատված, որի ուսումնասիրությունն անտարակույս, ավարտված չէ: Ավարտված չեն, օրինակ, այնպիսի խնդիրների լուծումներ, որոնք վերաբերում են Արցախի բանահյուսության ազգային առանձնահատկություններին, որոշակի կառուցվածքային կապերին, լեզվաոճական հարցերին. «Սխալ կլիներ պնդել, թե հայ բանագիտությունը արդեն լուծել է իր առջև ծառացած բոլոր հարցերը...,- գրում է Ա. Ղանալանյանը,- հայ ժողովրդի հարուստ բանահյուսության բոլոր ժանրերն ու ստեղծագործությունները, թեմաներն ու հարցերը չէ, որ արժանացել են հավաստի ու անհրաժեշտ ուշադրության: Համեմատաբար քիչ են հայտնաբերված, գրի առնված, ի մի բերված և ուսումնասիրված մեր ժողովրդական մանրապատումները, հմայական աղոթքները և այլն»:¹

Հիրավի, բազմաթեմա և բազմազան է Լ. Հարությունյանի ստեղծագործական աշխարհը: Այն դեռևս չբացահայտված շատ հարցեր ունի՝ կապված բանահյուսական առնչությունների, ժողովրդի պատմամշակութային արժեքների քննության հետ:

Քննելով Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» 5 հատորներում զետեղված նյութերը, նկատում ենք մի կարևոր հանգամանք. ազգագրական ու բանահյուսական նյութերում ակնհայտ պաշտամունքը Աստծո, երկնային մոլորակների հանդեպ: Այդ մասին մանրամասն խոսում է հեղինակը իր գրականագիտական հոդվածներում և, հատկապես, «Նշխարների» I գրքի առաջաբանում:

Ղարաբաղյին պաշտում է աստծուն՝ որպես իր երկվորյակի, իր շնորհակցի, միշտ էլ օրինակ ունենալով նրան, նրա մեջ փնտրելով լավին ու կատարյալին: Հայ աշխատավորը աստծո անվան հետ է կապում մարդկային բարօրության հույսը և պատեհ առիթով աղաչում էր, որ մեղքանա և սատար լինի նրանց, ովքեր նեղ օրում են: Նա աստծո գաղափարի մեջ է դրել նաև ղեկավարի, առաջնորդի, զորավարի հանդեպ իր իդեալը: Նրա չգոյության մեջ էլ նա տեսել է իր դարավոր երազանքների, հավատի փլուզումը: «Աստուծ հիշքան կենդան ա ըլալ, մունք մոնեիս չընք ըլալ, էս մին ըշխարքաս սաղ-սալամաթ քնիիս ընք

¹ Ա. Ղանալանյան, *Դրվագներ հայ բանագիտության պատմության, Երևան, 1985, էջ 53:*

ըլալ էն մին աշխարքը: Մեռնելը միենգ ա: Մինչև մեռնելը սրտորնես ճաքումա»:¹

Ղարաբաղցին միայն Աստծո հետ չէր «ընկերական», այլև բնության հզոր ու իրական բոլոր ուժերի՝ արևի, լուսնի, գիշերվա, ծովի...

Այսպես. հնձվորը ջրով լի կուլան դրել էր ծառի ստվերում, ինքը գործի անցել: Արևը բարձրանում է դեպի կիզակետ, և կուլան ընկնում է պլպլան արևի տակ: Ջուրը տաքանում է: Հնձվորը փորձում ու չի խմում, հայացքը դարձնում է դեպի արևը. «Իմ տեղը վեր տու ընիս, կլակի՞ս...»

Կամ. «Լուսինը չարաճճի աղջնակ է եղել, չարչարել է մորը, երբ նա խմոր էր հունցում: Համբերությունը հատած մայրը խմորոտ ծեռքով ապտակում է աղջկան: Նա խռովում է ու թռչում երկինք: Հիմա էլ խմորոտ ու ալրոտ է նրա դեմքը և կարող ենք նայել ու տեսնել, թե ինչպես է ամպի տակից կարոտով նայում իր մորը»:² Բազում են օրինակները: Լ. Հարությունյանը խոսում է երաժշտության, երգի ու պարի, սգո երգերի ոգեղեն ընդգրկվածության, նրանց թողած լայնածավալ ազդեցության սահմանների մասին:

«Համոզված եմ, որ համաշխարհային երաժշտության պատմությունը այդ կապակցությամբ դեռ իր լիահնչյուն խոսքը կասի»: «Ինչպիսի անուններով թաքցրած լինեն նրանք, թեկուզ օտար երաժշտաշղարշով յոթեղևված, խոսում են մեր սրտի ու արյան հետ, մրմնջում են ուրիշներին անհաղորդ՝ հայկական ցավ ու կարոտով», - գրում է բանահավաքը:³

Լ. Հարությունյանը, հենվելով տարեց բանասացների պատմածների վրա, բացատրում է «Յալի» պարի էությունը:

Պարը կատարվում էր «Նահատակ» կոչվող վանքի լայնարձակ տափարակում, իսկ վանքը գտնվում է Ղզղալա գյուղի մոտ, նույնանուն սարի բարձրադիր հարթության վրա: Պարի պատրաստությունը կատարվում էր արևագալից առաջ: Իսկ արևագալի հետ տաքանում էր պարը՝ ընդգրկելով բոլորին (Յալի փոքնել): Հետո դրան հետևում էր կոխը, խաղկապուկները, հետո՝ ճինջեխը, որի նկարագրությունը հետաքրքիր է ու նպատակային:

Լ. Հարությունյանը վկայում է, որ Յալին սկզբից արևապաշտական ծիսական պար է եղել, հետո այն ունեցել է իր տարատեսակները: Յալիին

¹ Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Երևան, 1991, էջ 10:

² Նույն տեղում, էջ 10:

³ Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Երևան, 1991, էջ 11:

նախորդել է «կանչ» նվագը: Որն ուղեկցվել է զուռնա-դիոլի նվագակցությամբ:

Լ. Հարությունյանը խոսում է նաև կապերտի, գորգի, կենցաղային գործածության այլ իրերի մասին: Հետաքրքիր բացատրություններ են տրվում հայկական գորգանախշերի, վիշապագորգի մասին:

«Նշխարների» առաջաբանում հեղինակը խոսում է դարաբաղյան աղբյուրների մասին, իսկ աղբյուրի մոտ դարաբաղցին հավերժակենաց ծառ է տնկել՝ թթենի, կաղնի, ընկուզենի, քեֆի սեղան է բացել, եկող-գնացողին, ծանոթ-անծանոթին նստեցրել է «վերին թարեքին», նրա պատվին զինու նոր կարաս է բացել: Աղբյուրը շինել է «հովտ ու նավով»: Երկար նավը անասուններին ջրելու համար, իսկ ակնը՝ մեծ ու փոքր, մեծ ու փոքրի համար:

Լ. Հարությունյանը հիշատակում է, որ դարաբաղցին հնուց ի վեր աչքի է ընկնում ամուր հիմք ունեցող բարոյականությամբ ու կայուն սովորություններով: Նույնիսկ կանոնարկված էին հայկական կյանքի բոլոր բնագավառները: «Աշկը տեսածն ա սիրում», - ասում է դարաբաղցին և սա հենց պահպանել է ընտանեկան կայունությունը:

Ըստ դարաբաղցու՝ սերը կծլարծակի տևական կենակցության ջերմոցում: «Թեկուզ մարթ ու կին, էլի մարթը կնգանան բդի հմանչի, կնեզը՝ մարթան», կամ «Մեր Օսանենն նհետ էնքան օր ու քշեր ըմ ըրալ, քուրախպեր ընք տեռալ»:

Դարաբաղցին ամուսնանալու հարցում խիստ պահանջկոտ է, վճռական: Նա զանազանում է ներքին և արտաքին գեղեցկությունը, վճռական համարում ներքինը: «Դշընգյոթունը սարու ձյուն ա, սարը բդի դաշանգ», «Դաշանգն ասումա՝ ինձ հոնանցե եշի»: Տղամարդու համար է ասված՝ «կնեզ ըրա, քնենք ըրա» (լավ մտածիր): Համեստությունը, առաքինությունը այն թևերն են, որ կնոջը պետք է պահեն ավանդական բարձրության վրա: Մի գրույցի մեջ կինը մեղադրվում է այն բանի համար, որ երազում տղամարդուն ներկայացել է թեթևաբարո կողմերով. «Վեր իմ ըրագումս տի ըս, քու ըրագումդ հո՞ւնց կընիս», - ասում է ամուսինը: (Էդ խոսքը մտքումը ասելն էլ ա համոթ):

Ժառանգության հաշվառումը խիստ կարևոր է ամուսնական հարաբերություններում: Օխտը պորտը հաշվառելը ամուսնական հարցում պարտադիր է:

«Սերտն ու տոռնը պեց դարաբաղցե», - այսպես են անվանել դարաբաղցուն: Նույնիսկ դարաբաղցու չափավորության մասին է խոսում այն երևույթը, երբ ասում են. «Վեր մարթին աչքը հացեն յրան ընի, հիվանդանալ չի», «Վեր մին պենան շատ կերեր, կընհամե»: Հացի նկատմամբ պաշտամունքի հասնող սերն է դարաբաղցու էությունը: «Մարթին անա մրթավըտ պիտի կյա», - ահա դարաբաղցու ցանկությունը:

Լ. Հարությունյանը մոռացումից փրկում է արցախյան թռչունների, կենդանիների, միջատների, խոտաբույսերի, ուտեստների, թխվածքների երկար ցանկեր: Առաջին հատորի «Բանաձևային բանահյուսություն» բաժնում զետեղված են ասացվածքներ, պատկերավոր արտահայտություններ, խրատներ, օրհնանքներ, կենացներ, սպառնալիքներ, անեծքներ, ժողովրդական խաղեր, հանելուկներ, շուտասելուկներ, հին անձնանուններ և այլն, որոնք վերաբերում են արցախցու սովորույթներին, վարք ու բարքին:

Լ. Հարությունյանի բանահավաքչական գործունեության մի կարևոր առանձնահատկությունն այդ աշխատանքի ընդգրկած տեղագրական լայն ոլորտն է՝ Արցախ աշխարհը, նրա պատմական հինավուրց տարածքը, ուր ապրել է հայը և ճակատագրի բերումով տարագրվել՝ իր հետ տանելով իր բանարվեստի նշխարները:

Երիցս ճիշտ է Խ. Աբովյանը, որ «Ժողովրդական բանահյուսությունը ամենից առաջ հարուստ ու թանկագին նյութ կարող է տալ ազգագրագետի համար, քանի որ նրա մեջ լայնորեն դրսևորված են ժողովրդի հավատալիքները, սովորությունները, վարքն ու բարքը»:

Լ. Հարությունյանի շրջագայությունների, ժողովրդի մեջ հաճախակի լինելու, նրա՝ լսելու կուլտուրա ունենալու, հետաքրքրասիրության դրսևորման արդյունքն են ժողովրդի կյանքի, կենցաղի, վարք ու բարքի, նիստ ու կացի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը: Հմուտ բանասացն ու ազգագրագետը բացատրություններ ու ծանոթագրություններ է տվել ժողովրդական բանասացների տարիքի, սոցիալական-կենցաղային միջավայրի, բանահյուսական բնատուր ընդունակությունների, կատարողական արվեստի վերաբերյալ: Այդ բացատրություններն ու ծանոթագրությունները հնարավորություն են տալիս ավելի լայն պատկերացնելու բանահյուսական այս կամ այն ստեղծագործության բնույթը, ժանրային առանձնահատկությունները:

Ազգագրական նյութերը լուսաբանված են բազմակողմանիորեն ու լայն ընդգրկումով:

Ժողովածուներում հետաքրքիր ազգագրական նյութեր կան ժողովրդական բժշկության, հարսանեկան ծեսերի, վիճակախաղերի, բուժիչ բույսերի, բուժիչ աղբյուրների, սուրբ ծառերի, խաչի պաշտամունքի վերաբերյալ:

Ազգագրական բազմաթիվ նյութերը վկայում են արցախցու բաբեպաշտությունը, հյուրամեծարությունը, ազնիվ, պարզ ու անխարդախ ոգին: Անձնական բանահավաքչական աշխատանքներին զուգահեռ Լ. Հարությունյանը իր մտերիմներին, ծանոթներին, աշակերտներին համախմբել է իր շուրջը: Նրանք բավականին նյութեր են տրամադրել հեղինակին: Անմշակ այդ նյութերը բանահավաքը խմբագրել է՝ յուրաքանչյուրի մեջ դնելով նպատակամետ վերաբերմունք՝ հայ ազգագրությունը ճիշտ գնահատելու առումով: Ազգագրական նյութերը 5 ժողովածուներում էլ լուսաբանված են բազմակողմանիորեն և լայն ընդգրկումով: Հետաքրքիր է Լ ժողովածուի «Բառարան» բաժինը: Նախաբանում հեղինակը հավաստում է, որ իր «մեկնությունները հաճախ խուսանավում են նախածանոթ ու նախանշված շավղից»: Անկեղծ է ասված, այնքան անկեղծ, որ չես էլ փորձում «մեղք գործել», ասել է թե՛ կասկածել շատ բացատրությունների ճշտությանը: Սա չէ կարևորը: Կարևորը հեղինակի պրպտումներն են բառաբացատրությունների անդաստանում՝ թեկուզ երբեմն վրիպումներով ու սխալներով, մտացածին որոշ ընդհանրացումներով, որի համար և հայցում է ընթերցողի ներողամտությունը: Այնուհանդերձ մեկնությունները յուրօրինակ բանալիներ են՝ բացահայտելու երևույթը, սովորույթը, ազգագրային դիմագիծը, դիտելու դրանք ընդհանուր ժողովրդական ստուգաբանության համապատկերում: Որոշ մտացածին բացատրությունները ստվեր չեն ձգում գիտնական-բանասերի պրպտումն մտքի, ստեղծագործական երևակայությամբ կատարած հայտնագործությունների վրա: Առավել՝ խորհելու տեղիք են տալիս:

Կարևորն այն է, որ Լ. Հարությունյանը կարողանում է բացել պատմական անցյալում Արցախի կյանքում ճակատագրի բերումով տնտեսական, առավել ևս՝ քաղաքական իրավիճակների վրա դարերի ընթացքում ծանրացած վարագույրը, հետաքրքիր մեկնություններով բացահայտում է հայ ժողովրդի արցախյան հարվածի հուշարձանների ներքին

գաղտնիքները՝ կապված հոգևոր ու նյութական արժեքների ճանաչողական ու դաստիարակչական նշանակության հետ:

«Բառարանի» բացատրությունների մի մասը դարձվածքներ են, որոնք ևս արցախցու բնավորությունը, ազգային դիմագիծն են բնութագրում: Այսպես օր.

1. թկը մհակ անել - կռվել, ծեծկռտուք անել, աղմկել
2. էշը մոխրում թավիլ տալ-սիրած բանով զբաղվել
3. Ըստծու թափշուր անել-հանձնել Աստծո խնամակալությունը, աղերսել Աստծուն
4. թոզը եր անել-ծեծել
5. Ժժըպապա անել-պարել՝ դեմքը ծամածռելով
6. Երեսը պինդ-անամոթ, համառ և այլն

«Նշխարների» հատորներում գետեղված են շուրջ 4 հազար դարձվածքներ, ավելի քան 5000 բառ-հոդված՝ բացատրված, մեծ մասը՝ ստուգաբանված:

Ուշադրության արժանի են «Տեղանուններ» բաժնի բացատրությունները-Վարանդա, Մուղան-Մուխանի, Ղարաղշլաղ, Կանաչ Թալա, Արքևան, Ցից քարեր, Հաղորտի և այլն: Իրավացիորեն բանահավաքը տեղանունը համարում է պատմական վկայություն, իր մեջ դարերի խորհուրդը ներառնող հուշարձան: Լ. Հարությունյանը նախ ներկայացնում է անհիշելի ժամանակներից մեզ հասած տեղանվան պատմական կողմը, ապա նաև՝ նրա հետ առնչվող ավանդությունները, բառ ու բանը: «Մի նվիրական անուն» խորագրի տակ ազգագրագետը պատմում է «Քուչակեն բաղ» տեղանվան մասին՝ այն կապելով տաղասաց-գուսան Քուչակի պանդխտության հետ: Բացառված չէ, որ աստանդական բանաստեղծն իր երկար կյանքի մի մասն անց է կացրել Ղարաբաղի դեռևս շեն քաղաքներում և գյուղերում: «Գուցե նա իր սիրո և գինու երգերի մի մասը հորինել է հենց հինավուրց Կուսաբերդի դիմաց և գինու, սիրո և խաղողի երգեր է երկնել»:¹ «Վարանդա» տեղանունը հեղինակը դիտում է որպես վար և անդ բաղադրիչներից կազմված բարդություն: Վար-վայր բառի հնչյունափոխ ձևն է, որն Արցախի բարբառում վար, վեր, նոր ձևերով «բաղադրվելով այլևայլ բառերի և

¹ Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Ստեփանակերտ, 2009, գիրք IV, էջ 92:

ածանցների հետ, ստեղծել են բազմաթիվ բառադարձվածքային կազմություններ:¹

Նախապես բառը նշանակել է ցածրադիր տարածք, դաշտ, դաշտավայր...

Բերված են վեր բառով կազմված հարադրությունների օրինակներ (վեր եկած, վեր թափել, վեր հմբարել, վեր օնիլ, վեր քինիլ և այլն): Նշանակալից են Լ. Հարությունյանի կողմից կատարված պատմական, աշխարհագրական, կենցաղային միջավայրի նկարագրությունները և միաժամանակ կատարվող ստուգաբանությունը: Լ. Հարությունյանը պեղեց, ուսումնասիրեց հայրենի լեռնաշխարհը, ճանաչեց հայրենի ծառը, թուփը, շենը, ձորը, պատմական կոթողը, մոտիկից շփվեց ժողովրդի հետ, ուսումնասիրեց նրա կենցաղը, նիստուկացը՝ հրապարակ հանելով 5 հատորանոց աշխատություն՝ հայ ժողովրդի Արցախի հատվածի բանավոր ստեղծագործության գանձերը և իր արժեքավոր լումաներդրեց հայ բանագիտության մեջ: Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» բանահյուսական ու ազգագրական արժեքը առաջին հերթին հետևյալումն է.

«Ինչ էլ որ պոկես թռչող ժամանակի բերանից, թեկուզ մի փոքրիկ, չնչին թվացող մի աղվամազ, լինելու է միակ ու թանկագին. մեր ազգուտակի հիշատակի պես սիրելի», - գրում է Լ. Հարությունյանը: Բոլոր ժողովածուներում էլ մենք տեսնում ենք հեղինակի անսթուգ սերը, հարգալից վերաբերմունքը բանահավաքչությամբ, ազգագրությամբ զբաղվող մարդկանց հանդեպ, իսկ բանասացները «իմ խելացի ու փորձառու զրուցակիցները երբ կային իմ շրջապատում, ինձ այնպես էր թվում, թե վաղուց է, ինչ նրանք եկել են հարյուր հազար տարվա հնությունից: 126-ամյա Սարգիս Դանիելյանը, 108 ամյա Շուքուր Խաչատրյանը, Բերդաշենցի Գրիգոր Առստամյանը, Իդունց Կարանաբին...

- Մեր սերունդներին էր հարկավոր մարդուն առողջ պահելու նրա 1000-ամյա փորձը: Բայց մենք անտարբեր գտնվեցինք դաժան օրերին: Իսկ նա էլ մեր անտարբերությունից դառնացած հեռացավ մեզ պատկանող աշխարհից: Քանի՜ քանիսն են արհամարհված հեռացել՝ կուլ տալով անգոսնության կծու հաբերը: Մենք չհասկացանք, որ բանասացը մարդ լինելուց զատ նաև արժեք է, իմաստուն, ասող, անող, հիշող, հին օրերի հմայքն իմացող, անցյալը ներկային փոխանցող

^{1 1} Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Ստեփանակերտ, 2009, գիրք IV, էջ 31:

ազգային արժեք, որին որպես այդպիսին, պետք է գնահատենք ու սիրենք,- գրում է Լ. Հարությունյանը:¹ Ինչպես խոստովանում է բանահավաքը, ստեղծագործական տարիների իր II կլանիչը ազգագրական աշխատանքն է եղել՝ վերջին տասնամյակների իր ամենասիրելի զբաղմունքը: «Դրանով են հաղորդակցվել մեր ժողովրդի տարեգրությանը, և դրանով է, որ իմ մեջ ամբողջացավ ինքնուրույն ու հայկական, երբեք ուրիշին չնմանվող նրա լինելության կերպը: Եվ դա վեհացնում էր ինձ ու ես ավելի ամուր էի կապվում նրա առօրյային ու ապագային»², - գրում է նա:

Լ. Հարությունյանի «Նշխարների» 5 հատորյակից դուրս չեն մնացել հայրենի Արցախի կյանքին ու կենցաղին վերաբերող ազգագրական որևէ դրվագ, որի գիտական, բանահյուսական արժեքը անչափ մեծ է: Ըստ հեղինակի՝ «հայ ժողովուրդն ունի ազնվատոհմիկ պատմություն: Նա ի սկզբանե սուտ ու կեղծիք չի խառնել իր պատմությանը»:

Հայ ժողովրդի արցախյան հատվածի սովորություններն ու վարքաբարքը իրենց ակունքներով մաքրամաքուր են ու ժողովրդական: Ահա թե ինչու բոլորի կողմից ընդունված են ու սիրելի:

Հայ ժողովրդական բանահյուսության, ազգագրության ուսումնասիրությունը ազգային ինքնաձանաչողության զարգացման գործոն է, նաև՝ Արցախի հնագույն պատմությունը աշխարհին հաղորդելու միջոց:

«Ի ծննդե մերված են քո ոգու գեղեցկությանը, ինչպես Արևին: Հավիտենական հայ, հավիտենական Արև», - գրում է բանահավաք-ազգագրագետ, նաև մանկավարժ ու բանագետ Լ. Հարությունյանը³:

Արցախցին գիտի իր բառ ու բանի արժեքը: Ահա թե ինչու իր խոսքն ու գրույցը գրի առնողին միշտ էլ օրհնել է՝ պերանդ քաղցր կենա: Ներակ տեսնամ Աստված հար-հավիտենական կյանք տա քեզ, աշխարքս քզանավ լիանա...

Լ. Հարությունյանը հասցրեց գրել իր 5-րդ գիրքը, այն համոզմունքով, որ մահվանից հետո հիշատակը չի թառամի: «Հուսով եմ, որ պետք կլինեմ իմ ժողովրդին մահվանից հետո էլ,- գրում է Լ. Հարությունյանը⁴: Երիցս ձիշտ է ասված: Գործն է անմահ...

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

¹ «Ամարաս», 2001 դեկտ., համար 22:

² Լ. Հարությունյան, Գրառումներ ծոցատեստից, Ստեփանակերտ, 2004, էջ 4:

³ Նույն տեղում, էջ 155:

⁴ Նույն տեղում, էջ 62

1. Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Երևան, 1991:
2. Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք III, «Սոնա», Ստեփ., 2007:
3. Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք IV, Ստեփ., 2009:
4. Լ. Հարությունյան, Նշխարներ, գիրք V, Ստեփ, 2011:
5. Գ. Գրիգորյան, Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 1967:

Ա. Арутюняна “Реликвии”, а так же этнография

Анаит Атаян

Резюме

В названии статьи “А. Арутюняна” “Реликвии, а так же этнография” говорится о пяти сборниках знаменитого арцахского педагога, филолога, фольклориста и этнографа Левона Арутюняна, которые являются биографией арцахского народа, ее историческим воспоминанием, которые на протяжении веков розложились на мифы и легенды, традиции, сказки и другие фольклорные жанры.

Цель автора - обобщение, сбор и классификация исторического наследия, с научным исследованием.

Этнографические материалы собраны из различных источников. Пяти томник, имеющий энциклопедическую ценность, является и текстологией, и теоретическим обобщением этнографического жанра, и историей, и этнографией.

Велика ценность этнографических материалов в сборниках.

Их важной особенностью является выраженное широкое географическое исследование Арцахской земли, ее исторической территории, где жил армянин и волею судьбы нес на себе свои традиционные реликвии.

L. Harutyunyan's "Relies" and "Ethnography".

Anahit Atayan

Summary

L. Harutyunyan's "Relies" and "Ethnography" introduce the five collections of Levon Haroutyunyan. The latter was a great pedagogue, philologist, folk lore specialist and ethnograph. The mentioned works can be regarded as the biography of the Artsakh people, their historic recollections which have become myths, legends, traditions, fairy-tales and other folk works through many centuries. The author aimed, to collect, classify, consolidate and finally to investigate the historic material.

The ethnographic information presented by him has different sources. L. Haroutunyan's work consisting of five volumes has encyclopedic value. It's the theoretic consolidation of ethnographic genre. At the same time it's both history and ethnography.

One of the distinctive features of the mentioned work is the wide-scale geographic study of the Artsakh land and its historic territory where the Armenians lived and inherited their traditional relics by the will of fate.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԽԱՆՅՈՒՐՆԵՐԻ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՎ

ՏԵՂԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Հովհաննես Խորիկյան

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԾՆՈՒՆԴԸ ԵՎ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ 17-ՐԴ ԴԱՐԻ

ՎԵՐՋԵՐԻՆ ԵՎ 18-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԿԶԲՆԵՐԻՆ

Վահրամ Բալայան

ՀՅՈՒՄԻՍ-ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ 18-19-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՐԱԾ ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ ԿԻՋԼՅԱՐԸ

ՈՐՊԵՍ ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Նինա Գաբուևովա

ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԵՎ ՄԵՐՋԱԿՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ ՀԱՅ ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ

ԴԱՍԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Ալեքսանդրա Իլյասովա, Յուրի Կլիչնիկով

1827 թ. ԷՋՄԻԱՇՆԻ ՄԱՏՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ ՈԱԶՄԱԿԱՆ

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ԴՈՆԻ ԿԱԶԱԿՆԵՐԻ

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Ալեքսեյ Զախարկիչ

ՀԱՅԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՓՈԽԱՐՔԱ Մ.Ս. ՎՈՐՈՆՑՈՎԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Սերգեյ Լազարյան